

בדרך אל החזון

הספר שלפנינו הוא אוסף כבד-משקל של מאמרים, הגיונות, אף קטעי ספרות יפה, המשתרעים על-פני למעלה מחמישים שנה בזמן ועל-פני 727 עמודים במרחב, בפורמאט גדול ובכריכה קשה ואדומה בהוצאת "ספריית פועלים". שניהם—הפורמאט והכריכה—מזכירים את מבחרי כתביהם של מארקס ואנגלס, של לנין וסטאלין שיצאו לאור באותה הוצאה בימים הרחוקים והיפים. קשר אסוציאטיבי זה אינו מקרי, שהרי שם הספר הוא "בדרך אל החזון" ומחברו נתן ביסטריצקי-אגמון, הוא נתן ביסטריצקי, אשר עוד בשנות ה-20 העניק לספרות העברית את "ימים ולילות", הרומן הראשון של ימי העלייה השלישית, שביאליק בכבודו-ובעצמו גמר עליו את ההלל, ואילו ז'בוטינסקי, שהיה אז גולה בפאריז, תיאר ב"ראסווייט" הרוסי שלו כנסיון נכבד לספר "כיצד חי וחושב ועובד אותו עמק, שכל-כך מרבים אצלנו להתווכח בעדו ונגדו".

מאז הסעיר ביסטריצקי את רוחות הנוער הציוני במזרח-אירופה במסעות-שליחותו ה-מרוכים בתקופה שבין המלחמות, ו"הורה ביסטריצקי" חזקה עליה שבלא מאמץ היתה מטפסת ועולה למרומי המקום הראשון במיצעדי-הפזמונים, לא במשך שבועות כי אם במשך שנים, אילו נערכו כאלה באותם הימים בנוער ההוא. ומשחוסלו קיבוצי היהודים במזרח-אירופה עבר ביסטריצקי כשליח ציוני את ארצות אמריקה הלאטינית לארכן ולרחבן, ועם שובו העשירנו בתרגום של דון קיח'וטה למיגל דה-סרוואנטס—תרגום ראשון מלא (ולפי-שעה אחרון) של יצירה זו מן המקור הספרדי—ובתרגומים אחרים משרי רת ספרד ודרום-אמריקה. אשר למקור, הרי שלושת כרכי "חזיונותיו", כלומר מחזות על נושאים היסטוריים, מעידים עליו שפעילותו הציבורית לא החריבה אף במעט את המעיין המתגבר של יצירתו הרוחנית-הספרותית, שגולת-כותרתה הספר "חזון האדם", שיצא

המתרגם חיים בן-עמרם היתה כאן מלאכה קשה ומפרכת הדורשת גם חריצות, גם מומחיות וגם הרבה אהבה, ונראה כי ניגש אל טריסטראם כשהוא מצויד בכל אלו.

טריסטראם לא מצא בארץ-ישראל מראות רומנטיים. אך כנגד זאת מצא בה רבגוניות של אקלים, נוף ותנובה. על אף שבמחצית השנייה של המאה ה-19 ניכרו בה כבר סימני שקיעתו של המשטר העותומאני, של הרס מלחמות ופלישות בדווים, בכל-זאת מצא בה את צמחיית-הבר פורחת בשפע רב. יש ארצות מעניינות אולי יותר מארצנו מבחינת החי והצומח, אך טריסטראם, הכוהן האנגליקני, מצא כאן את ההסבר לשאלה מדוע נכתבו כתבי-הקודש של היהדות והנצרות בארץ הזאת ועל-אודותיה ומדוע יכולים מאמינים מכל חלקי תבל לקרוא ולהבין את משלי התנ"ך ואת משליו של ישוע: אין למצוא בכל העולם כולו ארץ מתאימה יותר לספק משלים שיובנו על-ידי אנשי הצפון והדרום כאחד.

הואיל ואין הוא רומנטיקן אלא אנגליקני מאופק וצונן אין הוא רושם את ההתפעמות או את האכזבה. חרף המראה המאכזב של ירושלים מעל הר-הצופים, הוא מתרגש ומעיר כי "חבל על האדם שלא מלא רוח הצליין לפחות ברגע זה, ואינו רואה מבט זה כאחת הזכויות הגדולות שבחיו". מסע לירושלים דומה למסע אל קברי האבות או אל מחוז הילדות. אין קשר הכרחי בין המראות הנגלים לעין לבין הרגשת-הלב. "איש אינו נוטה להכביר מלים על פרטי הנוף הנקשר אל הגשמה כאבן שואבת, כי מעליו מרחפים זכרונות הגאולה והנצחון על המוות". ואכן, אין טריסטראם מעוניין להוסיף עוד שורות ועמודים על מאות הספרים של מסעות ארץ-ישראל. לכן יומן-המסע שלו הוא יוצא-דופן, ומי שרוצה לשאוף מבין הדפים את ריחה של הארץ בימים ההם ולקבל דיוקן מהימן לפרטי-פרטים יבוא כאן על מלוא סיפוקו.

ב. ט.

* נתן ביסטריצקי-אגמון: בדרך אל החזון; ספריית פועלים, 1974; עמ' 227.

אלכסנדר פן, ומשמעונוביץ (בפירוש כך: עדיין שמעונוביץ ולא שמעוני) ועד שמעון הלקין, ומכרמנו שלנו נפנים אל שדות זרים בתנופה גדולה וחובקת-זרועות-עולם: על קלאסיציזם וסוריאליזם, אימפרסיוניזם ואכספרסיוניזם, על סרוואנטס, וגיתה, קפקה ובודלר, פאבלו נרודה ואלכסנדר בלוק, גורקי ולורקה, פאסטרבק וג'ליין. ואם כל אלה ניתן לסווגם כמסות הגותיות על ספר-רות, הרי ב"שער העיונים" מועתק מרכז-הכובד מן הספרות אל ההגות, והמסות הופכות מסות ספרותיות על הגות עד הגיען אל שער החזון עצמו, הכולל נסיון של תימ-צות הספר "חזון האדם", ובסיומו מובא כל פרקו האחרון של אותו ספר.

שיעור-קומה זה לגובה וממדי-הענק של הקוטר וההיקף מלווים שפע של רעיונות ועושר וירטואוזי של לשון וסגנון; מהם בנוסח קארל מארקס (שכה אהב להשתעשע בהפכי נושא ונושא, "דלות הפילוסופיה" כתשובה על "פילוסופיה של הדלות" ושח-רור מן היהודים כסיסמה-שכנגד לשיחרור של היהודים), כגון: "הפילוסופיה... תתגלגל מאהבת החכמה לחכמת האהבה"; מהם בדרך של שיווי משמעות למשחקי-צילילים: אוטופיה והיפותיזה, אדם ולהד"ם; מהם אסוציאציות מובהקות של תלמיד-חכם הבקי במקורות.

ואכן, מוזיגה זו של תלמיד-חכם יהודי, מש-כיל אירופי, הוגה-דעות וחווה-הווה-מהפכן היא ההופכת את הספר לוודי אינטלקטואלי של דור שלם, דור של ילידי ראשית המאה. הרי זה אותו הדור שימינו חרתה מעל לשעריה את הסיסמה "יהדות ואנושיות" ושמאלו את הפרזה: "לציונות, לסוציאליזם, לאחוות עמים". הן הימין והן השמאל חזו—כל אחד לפי דרכו—את גאולת היהדות כחלק מתהליך גאולתו של המין האנושי. נתן ביסטריצקי-אגמון משתייך לשמאל. מהפכת-אוקטובר ברוסיה וגאולת העמק בארץ-יש-ראל—זו בעצמתה וזו בעדנתה—שני תצלילים הם המתלכדים אצלו בסימפוזיה של חזונו המשיחי.

דומה כי יצירה מוזיקלית מעין זו היא סימ-

לאור בשנת 1964, ובו היו החזיונות לחזו-נות ורוחם של הוגי-דעות מסוגו של אבן-גבירול מרחפת עליו, עם שהגות עיונית שיטתית וגעש של אמונה נלהבת בדת ללא אלוהים משמשים בו יחדיו, ולא בערבוביה דווקא.

כל אחד משבעת מדורי הספר קרוי בשם "שער", ולכל שער שם: הסוד, החסד, הזכות, בכרם ספרות ישראל, בשדות העמים, עיר-נים, חזון האדם. וכשאנו נכנסים אל השע-רים פנימה מוצאים אנו בין חומות הפריכה האדומה כותרות שהן כשלעצמן מאירות-עיניים, לאמור: בסוד הזימון (הזימון הוא בין המחבר לבין סבו שנקבר בצפת כתום חיים שהקריב על מזבח חיפושיה של גאולה משיחית), בחסד שלושה אבות (ביאליק, ברנר, גורדון) ואחד פלאי (ברדיצ'בסקי), בחסד האירוס (על שאול טשרניחובסקי), בזכות אוקטובר הגדול (המהפכה הבולשביס-טית ברוסיה), בזכות הדר הציונות (ברוסיה סמוך למהפכה). ואלו הכותרות שמאחריהן מתגלה פסיפס אותנטי, של דור חלוצי העלייה השלישית בחייהם ובמותם, בלבטיהם ובעלי-לותהם, בחזונם ובהגשמתו: בזכות העדה וחזונה, בסודה של בראשית, לילותינו, שמש בגבעון דום, בחסד של אמת, בזכות אדמת העם, קריית ענבים, החזות. ומשפירטנו את כל אלה עדיין עומדים אנו בטבורו של השער השלישי—שער הזכות. עוד שלושה כתבים לפנינו בזכות חינוך העם, שאחד מהם אינו אלא קטע מן המחזה "ליל ירושלים", ובו יוחנן בן זכאי מסיח עם בנו כשהוא נתון כבר בארון-המתים, שבו עתידים להבריחו מבין חומות ירושלים למען ישטח בפני קיסר רומא את בקשתו על "יבנה וחכמיה". בתחום של חינוך העם נמצאת גם מסה מע-מיקה על ארץ וגולה ומסה מעמיקה לא פחות על מדינת-ישראל, זו שיעודה כביכול לשמש "ציונות-בדרך" כשם שהציונות נועדה בשע-תה להיות מדינה-בדרך. סוגרת את שער הזכות מגילת התפוצות: ארבעה מאמרים מרתקים על הפזורה היהודית של אמריקה הלאטינית. ולאחר זאת שוב אנו שרויים בתחום הספרות העברית, מיעקב פיכמן ועד

המתוקנת באה אלא לאפשר לאדם את הגשמת השלמויות הנפשיות.

הקושי, כמובן, נטול פתרון. אשר לפילוסופים של אותו זמן עצמם, נדמה לי שאפשר לפרשם גם כך וגם כך, זאת משום שלא היו עקיבים בדבריהם. על-כל-פנים, ברור שכך הדבר אצל הרמב"ם, הטוען גם את הטענה המדינית וגם את הטענה המבוססת על שלמויות אישיות, וגלוי לעין שאין הוא עקיב בכך. העובדה הפשוטה היא שזוגות מושגים כגון התגלות ואמת ראציונלית, חוק אלוהי וחוק ראציונלי, נביא ומחוקק ראציונלי אינם דרים בכפיפה אחת. אם אימותה של ההתגלות הוא עניינו של השיקול הפילוסופי הרי לתבונה הבכורה, ואין מקום למנוע ממנה לחקור גם בדבר עצם אפשרותה של ההתגלות. והנה זה בדיוק הדבר שהרמב"ם מסרב לעשות באמרו במפורש שאין דעותיהם של הכופרים בנבואה ראויות לדיון בכלל.

לא יועיל כאן לחפש מחסה בצילם של אפלטון ואריסטו, כי עם כל תלותם של הוגי ימי-הביניים בשני אלה הרי סטו מן היוונים הגדולים בדבר המרכזי, והוא קבלת סמכות; אפלטון ואריסטו אינם מכירים בסמכות שמעבר לחוקי הדיאלקטיקה. לא יועיל כאן גם ציטוט מדברי הרמב"ם, שמטרת החוק האלוהי "להקנות לאדם דעות אמיתיות על אלוהים ועל העולם העל-חשושי ולהדריך אותו לקראת חכמה והכרה" (ע' 13), שכן אמיתות שיקבל אדם מוכנות מפי נביא אינן דומות כלל לאמיתות שהשפיל האדם להשיג באמצעות הדיאלקטיקה. לא לשווא הדגיש אפלטון את ההבדל העצום בין היודע טענה אמיתית, כלומר היודע את הוכחתה, לבין מי שיש לו דעה נכונה, כלומר מי שמחזיק בטענה אמיתית אך בלי לדעת מדוע היא אמיתית.

גוטמן טוען ש"תכליתה הסופית של התורה—הדרכה לקראת הכרת האמת והשלמות השכלית—שרויה מחוץ לתחום המדיני", אך אם הוא צודק בתפיסתו הבסיסית הרי גם נובע מזה שבאופן מוזר תכליתה הסופית של התורה שרויה לא רק מחוץ לתחום המדיני אלא גם מחוץ לתחום הדתי. שהרי אין התורה

פוגיה נמורה בימינו, אולם נתן ביסטריצקי-אגמון לא בחר בדרך הקלה, הוא לא ויתר ולא נכנע ולא חזר בתשובה, לא נמלט אל תדרך הסלולה של נוסטאלגיה דתית או אל ייאוש קיומי, אלא שהמארקסיזם שלו נעשה מיטא-מארקסיזם! עתיד המין האנושי לחזור ולהשתלב בקוסמוס—כמו שהשתלב בו בתקופת ינקות טרום-היסטורית—בדרך של יצירת דפוס ציביליזציוני חדש, חברה ללא ניגודים, שתהיה כלי-קיבול לתרבות חדשה העתידה להפוך את הרוח האנושית לגורם מהותי פעיל באותו קוסמוס...

י. ג.

פילוסופיה של הדת

הפרופיסור יוליוס גוטמן לא זכה להגיע אל האקדמיה הישראלית, אך מוסד זה אוסף את גוטמן המנוח אל חיקו על-ידי הוצאת כתביו שעדיין לא ראו אור בעברית. החיבור שלפנינו עיקרו פולמוס עם ליאו שטראוס, שחלק על תורתו של גוטמן בספרו על הפילוסופיה של היהדות. לפנינו אפוא תרגיל מובהק של משא-ומתן בין מלומדים המצויים באותה סוגיה. מבחינה זו חיבור זה הוא תרומה לחקר הפילוסופיה היהודית והמוסר למית של ימי-הביניים. מעבר לזה, יש בחיבור ענין פילוסופי כללי אשר מזווית-ראיתו אין הבעיה המיוחדת העומדת בין שטראוס לגוטמן אלא מעין הדגמה לענין חשוב יותר. עיקר טענתו של שטראוס שצריך לקרוא את הפילוסופים של ימי-הביניים כפילוסופים של מדינה ואת ההתגלות האלוהית יש להעמיד על החוק. לעומתו טוען גוטמן שראייה זו מצמצמת את היריעה ללא צידוק, שכן עיקר ענינם של הפילוסופים הללו בגילוי האמיתות המיטאפיזיות וההתגלות אכן מגלה אותן אמיתות. לאישוש דעה זו מביא גוטמן את דברי הפילוסופים הטוענים שאין המדינה

* יוליוס גוטמן: פילוסופיה של הדת או פילוסופיה של החוק; דברי האקדמיה הישראלית למדעים, כרך חמישי, חוברת 9, ירושלים, 1975; 20 עמ'.